

**POVEZANOST SOCIOEMOCIONALNOG STATUSA I MEĐUSOBNOG
PERCIPIRANJA NASTAVNIKA I STUDENATA NA
VISOKOŠKOLSKIM INSTITUCIJAMA**

**CORRELATION BETWEEN SOCIO-EMOTIONAL STATUS AND
MUTUAL PERCEPTION OF TEACHERS AND STUDENTS AT
UNIVERSITIES**

**Dr. Amel Alić, vanredni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici**

**Dr. Haris Cerić, docent
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu**

**Mr. Sedin Habibović, psiholog-psihoterapeut
JZU Zavod za bolesti ovisnosti Zeničko-dobojskog kantona**

REZIME

Cilj ovog istraživanja je da se kvalitet nastave na fakultetima promotri iz ugla nekoliko važnih faktora koji utječu na uspješnost međuljudskih odnosa. Ispitujući povezanost socioemocionalnog statusa nastavnika i studenata i radnih stilova sa procjenom kvaliteta odnosa na relaciji student – nastavnik, analizom rezultata dobili smo niz značajnih kriterij varijabli koji utječu, kako na kvalitet međusobnih odnosa, tako i na kvalitet nastave. Provjeru utjecaja socioemocionalnih varijabli i varijabli vezanih za radne stilove koje utječu na opću procjenu kvaliteta nastave i međusobnih studentsko-nastavničkih odnosa izvršili smo unutar namjernog uzorka studenata i nastavnika Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Zenici, kojeg čini 309 ispitanika.

Ključne riječi: Kvalitet u nastavi, međusobno percipiranje nastavnika i studenata, radni stilovi, socioemocionalni status

SUMMARY

The aim of this research is to consider the quality of teaching at universities from the perspective of several important factors affecting the success of interpersonal relationship. Form the correlation of socioemotional status and working styles of students and teachers we have gathered a series of important criterion variables that affect the quality of relationships but also the quality of teaching. In the frame of this sample, 116 examinees study at Faculty of Political Sciences, 82 at Faculty of Philosophy, and 66 at Faculty of Mechanic Engineering and Polytechnic Faculty, and 43 teachers from both of University of Sarajevo and University of Zenica, which makes 308 the examinees within the sample.

Keywords: the teaching quality, mutual perception between teachers and students, working styles socioemotional status

1. MEĐUSOBNO PERCIPIRANJE NASTAVNIKA I STUDENATA

Nastava, prema ustaljenim određenjima iz didaktičko-metodičke literature, predstavlja najorganiziraniji vid odgoja i obrazovanja. A odgoj i obrazovanje su imanentno socijalne kategorije, tj. proces odgoja i obrazovanja ne može egzistirati izvan društvenog odnosa, odnosa koji se dešava na relaciji odgajatelj/nastavnik – odgajaničnik/učenik. Dakle, suštinu nastavnog procesa čini *međuljudski odnos*. Razmatrajući međuljudski odnos u kontekstu odgoja i nastave, Bratanić [3:32] ga definira kao „proces koji se uspostavlja između odgajatelja i odgajaničnika, nastavnika i pojedinog učenika ili razreda kao cjeline“. Bratanić [3] naglašava nužnost osvježavanja tog procesa u kojem postoji reverzibilan odnos, odnosno u kojem ne utječe samo odgajatelj/nastavnik svojim ponašanjem na odgajaničnika/učenika, već postoji i obratno utjecanje. Havelka [6] smatra da međuljudski odnosi između nastavnika i učenika, a zatim između učeničke i nastavničke populacije ponaosob predstavljaju *najpouzdaniji pokazatelj kvaliteta obrazovnog sistema* u cjelini i pažnje koju društvena sredina pokazuje prema obrazovanju. Faktori koji, prema Bratanić [3], utječu na kvalitet međuljudskog odnosa su: elementi uspješnog odnosa (osobna naklonost, međusobno poznavanje, interesi, stavovi i vrijednosti, inteligencija, socijalno prijelom i metode rada), socijalna percepcija (međuzavisno percipiranje u socijalnoj situaciji), emocionalni stavovi (osjećaj prema nečemu ili nekome) i empatija (spoznajno-emocionalna sposobnost uživljavanja u položaj druge osobe i sagledavanje svijeta njenim očima). Havelka [6], na osnovu rezultata većeg broja istraživanja koja tretiraju uvjete javljanja privlačnosti i naklonosti u međuljudskim odnosima, navodi slijedeće faktore koji pogoduju tome: blizina i familijarnost, lijep fizički izgled, visoke sposobnosti, sličnost vrijednosti i vjerovanja, sličnost socijalnog položaja, sličnost crta ličnosti, komplementarnost potreba i biti voljen, imati naklonost. Šimić Šašić [10] zaključuje da postoje tri široka područja istraživanja relacije nastavnik-učenik: poučavanje, rukovođenje i socijalno-emocionalni odnos, pri čemu svako od njih uključuje veći broj pojedinačnih konstrukata i podjednako je važno za stvaranje pozitivnog radnog ozračja na svim nivoima školovanja. U našem istraživanju pažnju smo fokusirali na kvalitet međuljudskih odnosa u visokom obrazovanju, odnosno zanimalo nas je kako se međusobno percipiraju studenti i nastavnici na nekim fakultetima u Bosni i Hercegovini. Kod nas su još uvijek istraživanja međuljudskih odnosa u visokom obrazovanju rijetka, mada su izrazito potrebna jer se na temelju rezultata takvih istraživanja može sistematski utjecati na kvalitet međuljudskih odnosa u visokom obrazovanju. Na uzorku studenata (N= 265) i nastavnika (N= 43) Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Zenici, primjenjen je Upitnik za učenike [3] i Upitnik za nastavnike [3], prilagođeni za potrebe istraživanja na visokoškolskoj razini. Studenti i nastavnici su procjenjivali osobine koje najviše cijene jedni kod drugih, probleme iz nastavnog procesa koji ih posebno zaokupljaju, faktore koji utječu na stvaranje pozitivnog stava u odnosu nastavnik – student, najčešće uzroke nerazumijevanja između nastavnika i studenata, faktore koji uvjetuju discipliniranost ost studenata na nastavnom satu, šta im pričinjava najviše zadovoljstva na nastavnom satu, te šta osjećaju jedni prema drugima. Rezultati su pokazali da su studenti i nastavnici dali najkongruentniji odgovor na pitanje koje se tiče socijalno-emocionalnih odnosa – 86% ispitanih studenata navodi da osjeća poštovanje prema svojim nastavnicima, dok 81,4 % nastavnika procjenjuje da većina studenata prema njima osjeća poštovanje. Dakle, iz ovih odgovora nameće se zaključak da *uzajamno poštovanje* između studenata i nastavnika jako doprinosi izgradnji pozitivnih socijalno-emocionalnih odnosa. I odgovori na pitanja koji su najčešći uzroci nerazumijevanja između nastavnika i studenata (studenti navode da je to prkosan stav studenata prema nastavniku 27,7 % te stav nastavnika da on mora biti uvijek u pravu 27,3%, dok nastavnici navode potcjenjivački stav nastavnika prema studentu 34,9 %), šta utječe na stvaranje pozitivnog stava u odnosu nastavnik – student (studenti navode spremnost nastavnika da pomogne studentu 22,3 %, a nastavnici razumijevanje i poštivanje ličnosti studenata 34,9), te procjena 33,1 % ispitanih studenata da najviše cijene prijatan i topao odnos nastavnika prema njima, također, pružaju korisne inpute pri

kreiranju pozitivnog socijalno-emocionalnog ozračja u radu sa studentima. Ostali odgovori uglavnom se tiču poučavanja kao važnog aspekta odnosa student-nastavnik na visokoškolskoj razini. Tako, 39,5 % nastavnika procjenjuje da studenti kod njih najviše cijene jasno, pregledno i zanimljivo izlaganje, 53,5% nastavnika je posebno zaokupljeno uspjehom u učenju studenata, za 25,8% studenata najviše zadovoljstva na nastavnom satu pričinjava zanimljivost nastavnog gradiva dok 41,8 % nastavnika smatra da najviše zadovoljstva studentima na nastavi pričinjava jasno, pregledno i zanimljivo izlaganje nastavnika, te se i studenti (27,2%) i nastavnici (58,1%) slažu da discipliniranost studenata na nastavi ovisi o sposobnosti nastavnika da zainteresira studente. Jedino bi se odgovor koji daje 30,3 % studenata da disciplina i izostanci posebno zaokupljaju nastavnika mogao eventualno dovesti u vezu stilom rukovođenja nastavnika.

1.2. Drajveri i radni stilovi

Taibi Kahler je, slijedeći Bernovu (Eric Berne, osnivač Transakcione analize) ideju da se obrasci naučeni u djetinjstvu mogu javljati u veoma kratkom periodu, tokom 70-tih godina pristupio opsežnom kliničkom istraživanju [9]. Uočio je da postoji pet specifičnih odgovora osoba koje ulaze u skript (engl. Script- životni plan, životni scenario). Nazvao ih je drajverima (engl. Drivers – pokretači): Budi savršen, Ugađaj (drugima), Trudi se jako, Budi Jak, Požuri.

Kod previše naglašenih drajvera osoba će imati lične poteškoće, ali može prouzrokovati poteškoće i drugima. Primjena drajvera je vrlo pogodna u organizacijama, a u slučaju ovog istraživanja urvdili smo povezanost i u odnosima nastavnici - studenti. Nastavnik koji prepozna drajvere studenata može shodno tome učiniti proces učenja-poučavanja adekvatnijim i efikasnijim. Prednosti i nedostaci drajvera su [7,9,11]:

- Požuri – osobe koje imaju ovaj drajver stvari mogu raditi jako brzo, ako želite neku brzu aktivnost onda su ovo osobe za to, s druge strane to su osobe koje previše preuzimaju stvari u isto vrijeme, stalno su u žurbi, na rubu strpljenja, često ne obraćaju pažnju na detalje,
- Budi savršen – sve stvari žele uraditi perfektno, obraćaju puno pažnje ka detaljima, sposobni su odlično organizovati radne aktivnosti, mogu odlično raditi izvještaje, mogu imati problema sa rokovima (usljed jake potrebe da sve bude perfektno), mogu biti kritički rasplložene prema sebi i drugima, itd.
- Budi jak – mogu odlično raditi pod pritiskom, odlični su u stanjima krize, mogu preuzeti kontrolu tako da se druge osobe osjećaju sigurnim u njihovom okruženju. Kada su ostali u njihovoj blizini skloni „paničnim“ reakcijama, ove osobe obično misle veoma logično, mogu biti emocionalno distancirani od situacije, s druge strane često ne prepoznaju osobne slabosti, imaju deficit emocija (mogu izgledati kao roboti),
- Ugađaj (drugima) – je profil osoba koje su fantastični timski igrači, čak će ugoditi drugima i prije nego što to osobe traže od njih, suosjećaju sa drugima, empatični su, menadžeri ih vole, ali imaju problem reći NE, izbjegavaju konflikte, konstruktivne kritike, spašavaju druge, ne iskazuju osobno mišljenje pa mogu druge frustrirati,
- Jako se trudi – su osobe koje mogu činiti sjajne pionirske poslove, vole nove projekte, nove stvari, u stresu mogu početi sa dosta novih stvari, ali često imaju problem jer pokreću mnoštvo poslova i aktivnosti koje ne završavaju, više su orijentirani na „trudi se“ nego na uspjeh i brzo će zamjeniti male poslove sa velikim.

Svaka osoba ima vlastiti set drajvera, neke više, neke manje razvijene. Shodno gornjim opisima važno ih je prepoznati i uskladu sa tim menadžer će formirati timove za određene poslove ili davati individualne smjernice. Također je važno i da menadžeri i nastavnici poznaju osobne radne stilove. Svaki radni stil nosi sa sobom ranjivost na stres. Kada je među studentima više osoba sa radnim stilom „Požuri“, a sam nastavnik preferira profil „Budi savršen“, odnosi između nastavnika i studenata neminovno vodi u stres, sukobe, kritizizam. Konflikti u obrazovnim institucijama mogu biti prevenirani poznavanjem radnih stilova. Radna atmosfera se može brzo promijeniti i tako dovesti do veće produktivnosti.

2. METOD ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju, koristeći se kvantitativnim metodama, obradili smo podatke dobijene na temelju korištenja istraživačke baterije koju čine upitnik sa općim podacima ispitanika, upitnik o životnim stilovima (sačinjen od Upitnika o najbitnijim stvarima i najprioritetnijim stvarima na koje troše novac) [5], Skala empatije [2], Skala lokusa kontrole [4], te Skala radnih stilova [7]. Uzorak čine 265 studenta Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta u Zenici, te 43 nastavnika. Unutar uzorka, 117 ispitanika studira na Fakultetu političkih nauka, 82 na Filozofskom fakultetu, a 66 na Mašinskom i Politehničkom fakultetu¹, te 43 nastavnika sa svih obuhvaćenih fakulteta, što ukupno iznosi 308 ispitanika. Ispitana je i pouzdanost interne konzistencije iskazana preko koeficijenta pouzdanosti Alpha Crombach za sve korištene instrumente i ona iznosi 0.746 za Skalu empatije, 0.85 za Skalu radnih stilova, te 0.765 za Skalu lokusa kontrole.

3. REZULTATI

Rezultati dobijeni primjenom skale empatije pokazali su neke zabrinjavajuće trendove. Naime, na ukupnom uzorku 17,5% ispitanih studenata je ostvarilo niske skorove, 64% prosječne, a samo 18.5% iznadprosječne. Ovaj podatak smatramo zabrinjavajućim budući da tri četvrtine ispitanika studira društvene i humanističke nauke. Grupe se značajno razlikuju u empatiji u korist ženskih ispitanica. Ženske ispitanice su prosječno empatičnije od muških ispitanika - kada posmatramo muške i ženske ispitanike nalazimo statistički značajnu razliku u nivou empatije i to u korist ženskih ispitanika koje imaju prosječnu aritmetičku sredinu 43,87, u odnosu na muške ispitanike 40,10 na nivou $p < 0,01$ ($t=2,671$; $df=198$; $p=.008$)². Prema očekivanjima, studenti društvenih i humanističkih usmjerenja pokazuju u većoj mjeri sigurnu privrženost (63% studenata Filozofskog i 56,3% Fakulteta političkih nauka), dok je kod studenata tehničkih usmjerenja primjetan visok procenat nesigurne privrženosti (čak 67% studenata Politehničkog fakulteta, od čega 40% izbjegavajuća nesigurna privrženost; te 60% studenata Mašinskog fakulteta, među kojima njih 32% pokazuje izbjegavajuću nesigurnu privrženost). Rang korelacije između empatije i navike čitanja knjiga na nivou $P < 0,01$ ($r=-0,184$; $p=.009$) pokazuje da oni ispitanici koji manje i neredovnije čitaju knjige koje nisu vezane za studij ostvaruju niže skorove na skali empatije, odnosno, možemo konstatovati, manje su empatični. Istovremeno, studenti koji nemaju razvijenu naviku čitanja knjiga koje nisu vezane za studij inkliniraju eksternom lokusu kontrole na nivou $P < 0,05$ ($r=0,168$; $p=.016$). Upotrebom Spearman's rho koeficijenta korelacije nastojali smo utvrditi moguće korelacije između kriterij varijable godišta ispitanika u odnosu na skalu empatije i lokusa kontrole. Između empatije i eksternog lokusa kontrole pojavljuje se negativna korelacija na nivou $P < 0,01$ ($r=-0,176$; $p=.010$) što znači da su studenti koji inkliniraju eksternom lokusu kontrole manje empatični od onih koji inkliniraju internom lokusu kontrole. Korelacije između godišta studenata i skale lokusa kontrole na nivou $P < 0,01$ ($r=0,241$; $p=.001$) ukazuju na to da sa starošću ispitanika opada eksternalnost a povećava se internalnost. U odnosu na dob ispitanika i nivoa empatije ne zapažaju se korelacije. Korelacija između nivoa empatije i prosječne ocjene na studiju na nivou $P < 0,01$ ($r=0,357$; $p=.001$) ukazuje na to da su studenti sa višim ocjenama empatičniji od studenata sa slabijim prosjekom ocjena u toku studija. Analiza preferiranja najbitnijih stvari u životu pokazala je da preferiranje odnosa sa obitelji i odnosa sa generacijom koreliraju sa višim stupnjem empatije na nivou $P < 0,05$, dok se uživanje u studiranju i poslu pokazalo važnom kriterij varijablom s obzirom na korelaciju sa empatijom

¹ Fakultet političkih nauka je u sastavu Univerziteta u Sarajevu, a Filozofski fakultet, Mašinski fakultet i Politehnički fakultet u sastavu Univerziteta u Zenici. Važno je napomenuti da su ova dva univerziteta javna, te da ih finansiraju kantonalne vlade koje su niže instance državne vlasti.

² Opširnije o ovom dijelu istraživanja vidjeti u: Alić, Cerić, H., Habibović, S.: The Connections of Empathy and Life Styles among Bosnian Students, 6th World Conference on Psychology, Counselling and Guidance, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2015, ISSN 1877-0428

na nivou $P < 0,01$ ($r = 0,238$; $p = 0,001$). To znači da empatičniji ispitanici u većoj mjeri preferiraju obiteljski život, poklanjaju više pažnje održavanju odnosa sa pripadnicima svoje generacije, te u većoj mjeri uživaju u studiju ili poslu. Testom ANOVA smo željeli vidjeti da li se grupe razlikuju u odnosu na posmatrane varijable „radni stilovi“ i to tako da smo posmatrali pet različitih grupa - studente četiri fakulteta i nastavnike. Zanimljivo je da studenti fakulteta političkih nauka preferiraju radni stil „Budi jak“, studenti Mašinskog fakulteta u najvećoj mjeri preferiraju radni stil „Jako pokušavaj“, a studenti Filozofskog i Politehničkog fakulteta radni stil „Požuri“. Kod nastavnika su gotovo podjednako izraženi radni stilovi „Požuri“ i „Budi savršen“. U odnosu na varijablu „Jako pokušavaj“ statistički značajnu razliku nalazimo između studenata mašinstva i filozofskog fakulteta na nivou od 5% pri čemu smo dobili signifikantnost od 0,016. Aritmetička sredina kod studenata mašinstva iznosi 18,68 a kod studenata filozofskog 15,6. Isto tako standardna devijacija kod mašinaca je 4,97 a kod studenata filozofskog fakulteta 5,75. Posmatrano u odnosu na cijeli uzorak studenti mašinstva postižu najviše rezultate na ovoj skali, tj. imaju najizraženiji radni stil „Jako pokušavaj“, dok studenti filozofskog fakulteta također preferiraju ovaj radni stil, ali u manjoj mjeri. I kod radnog stila „Budi jak“ nalazimo da studenti mašinskog fakulteta u najvećoj mjeri preferiraju isti, dok u ovom slučaju nastavnici imaju najmanje izražen ovaj radni stil. Razlika je na nivou od 5 %, a dobijena signifikantnost iznosi 0,019. Zapaže se da cjelokupan uzorak studenata inklinira ekstrernalnosti, pa u tabeli 2. vidimo da se razlikuju u odnosu na nastavnike na nivou od 1%, osim studenata politehničkog fakulteta, koji se razlikuju na nivou od 5%.

Tabela 2. Izvod iz testa ANOVA za lokus kontrole na cijelom uzorku studenata i nastavnika

(I) grupe	(J) grupe	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
nastavnici	fjn	-4.72306³	1.13495	.000	-7.8385	-1.6076
	ff	-4.86779[*]	1.20893	.001	-8.1863	-1.5493
	pf	-6.41941[*]	1.99561	.012	-11.8974	-.9414
	mas	-5.06095[*]	1.31606	.001	-8.6736	-1.4483

Uočavamo da mašinci imaju najniži nivo empatije i da se razlikuju u odnosu na fjn i nastavnike. Također nalazimo bitan podatak da nastavnici imaju najviše skorove empatije. Izvod iz korelacijske matrice prikazan u tabeli 3. pokazuje kako se zapažaju korelacije između godišta studenata i radnih stilova „Budi savršen“ na nivou $P < 0,05$ ($r = -0,129$; $p = 0,039$) i „Požuri“ na nivou $P < 0,01$ ($r = 0,184$; $p = 0,003$), što ukazuje na to na starijim godinama studija opada preferiranje radnog stila „Budi savršen“, a povećava se preferiranje radnog stila „Požuri“. Korelacija je primjetna između radnog stila „Ugađaj“ i skale empatije na nivou $P < 0,01$ ($r = 0,201$; $p = 0,001$), a između empatije i „Budi savršen“ na nivou $P < 0,01$ ($r = 0,329$; $p = 0,000$), što znači da studenti koji preferiraju radne stilove „Ugađaj“ i „Budi savršen“ ostvaruju više skorove na skali empatije. Studenti koji preferiraju radne stilove „Ugađaj“, „Budi jak“ i „Požuri“ inkliniraju vanjskom lokusu kontrole, s obzirom na korelaciju na nivou $P < 0,01$ ($r = 0,176$; $p = 0,003$) u slučaju radnog stila „Ugađaj“, $P < 0,01$ ($r = 0,154$; $p = 0,009$), te radnog stila „Požuri“ $P < 0,01$ ($r = 0,155$; $p = 0,008$), što je vidljivo iz table 3.

³ *. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Tabela 3. Izvod iz korelacijske matrice za empatiju, lokus kontrole, godište studenata i radne stilove

		Jako se trudi	Ugadjaj	Budi savršen	Budi jak	Požuri
datum rođenja	Spearman's rho Coefficient	-.081	-.061	-.129*	.069	.184**
	Sig. (2-tailed)	.195	.332	.039	.269	.003
Skala empatije	Spearman's rho Coefficient	.069	.201**	.329**	-.042	-.071
	Sig. (2-tailed)	.272	.001	.000	.502	.258
Skala lokusa kontrole	Spearman's rho Coefficient	.079	.176**	-.006	.154**	.155**
	Sig. (2-tailed)	.182	.003	.921	.009	.008

4. Zaključak

Posebna vrijednost ovog istraživanja povezana je s činjenicom da do sada nije bilo ozbiljnijih istraživanja u pogledu empatije, radnih stilova i međusobnog percipiranja nastavnika i studenata na bosanskohercegovačkim univerzitetima, te da bi se na temelju ovih rezultata mogli razvijati programi kako formalnog tako i neformalnog rada sa studentskom populacijom u smislu osmišljenijeg i artikuliranog društvenog angažiranja. Cjelokupan uzorak je prosječno empatičan, ali ovdje treba imati na umu kako će većina prosječno empatičnih ispitanika emocionalnu pismenost iskazivati u onoj mjeri u kojoj je to uvjetovano socijalnim pritiskom. Ovo posebno dolazi do izražaja s obzirom na činjenicu da većina uzorka inklinira eksternom lokusu kontrole, što znači da je većina prosudbi i akcija uvjetovana vanjskim faktorima. Ovaj podatak bi trebao biti važna smjernica svim stručnjacima pomagačkih profesija, kao i samim univerzitetskim profesorima koji su neposredno i svakodnevno upućeni na studente. Ukoliko se pouzdanost korištene baterije testova i dodatno provjeri na većem uzorku, mogla bi se koristiti i za selekciju kandidata za pomagačke profesije, koje, između ostalog, podrazumijevaju iznadprosječnu sposobnost empatije.

5. LITERATURA

- [1] Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M.: Social Psychology (3rd ed.), Longman, New York, 1998.
- [2] Baron-Cohen, S. (2012). Psihologija zla, Clio, Beograd, 2012.
- [3] Bratanić, M.: Mikropedagogija, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
- [4] Bezinović, P.: Skala eksternalnosti (lokus kontrole), 1990, U: N. Anić (Eds.), Praktikum iz kognitivne i bihevioralne terapije III, Društvo psihologa Hrvatske, Zagreb, 1990, pp. 155-157.
- [5] Chaney, D.: Životni stilovi, Clio, Beograd, 2005.
- [6] Havelka, N.: Uvod u psihologiju međuljudskih odnosa u obrazovanju, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2005
- [7] Hay, J.: Working It Out At Work – Understanding Attitudes and Bulding Relationships (2nd ed.), Sherwood Publishing, 2009.
- [8] Lapworth, P., Sills, C.: An Introduciton to Transactional Analysis, Sage Publications, London, 2011
- [9] Stewart, I., Joines, V.: TA Today - A New Introduction to Transactional Analysis, Lifespace Publishing, Nottingham and Chapel Hill, 2008.
- [10] Šimić Šašić, S.: Interakcija nastavnik-učenik: Teorije i mjerenje, Psihologijske teme, 20(2), 2011, 233-260
- [11] Žvelc, G.: Mindfulness-Based Transactional Analysis, Inštitut za integrativno psihoterapijo in svetovanje, Ljubljana 2012.